

“Шаҳидлар хотираси” хайрия жамғармаси
“Қатағон қурбонлари хотираси” музейи

Наим КАРИМОВ

ҲИДОЯТ ИНОЯТОВ

Ажойиб ўзбек йигитининг шавкатли ҳаёти ва фожиаси

Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
“Фан” нашриёти

Тошкент – 2003

Ушбу рисола қатагон даври қурбонларидан бири Ҳидоят Иноятовнинг
фожиали тақдирига бағишланган.

Ҳидоят Иноятов ўтган асрнинг 30-йилларида шакланган ёш авлод-
нинг вакилларида бири бўлиб, ўт-оловлиги, ғайрат ва шижоатлиги,
турли-туман янги касб ва соҳаларга ўта қизиққанлиги орқасида ёшлар ҳа-
ракатининг байроқдорларидан бирига айланган.

У 1938 йилнинг бошларида НКВД томонидан қамоққа олиниб, ўша
йилнинг октябрь ойида Сталинга гўё суиқасд уюштирмақчи бўлган киши
сифатида минглаб ватандошлари билан бирга Тошкентда отиб ташлан-
ган.

Рисола ўзбек спортининг ифтихорларидан бири Ҳидоят Иноятовнинг
90 йиллигига бағишланади.

Масъул муҳаррир:

Сирожиддин Аҳмедов,
санъатшунослик фанлари номзоди

Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
“Фан” нашриёти, 2003.

Теришга берилди: 07.07.2003 й. Босишга рухсат этилди: 29.07.2003 й.
Бичими А3 1/4. Адади 500 нусха. Буюртма № 88.

Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси “Фан” нашриёти.
700047, Тошкент, акад. Яхё Ғуломов кўчаси, 70.

“Аср Матбуот” МЧЖ босмахонасида босилди.
Тошкент, Усмон Носир кўчаси, 45-уй.

Ҳурматли китобхон!

Қўлингиздаги рисолаи аънавий “Муқаддима” билан эмас, балки “томдан тараша тушгандек”, “Маълумотнома” билан бошламоқчиман. Балки, “Абдулла Қодирийдек, Сизнинг эътиборингизни тарихимизнинг қирли саҳифаларига тортмоқчи бўлдим”, деб ёзишим керакмиди? Ёки “Тошкентнинг Юнусобод туманидаги “Шаҳидлар хотираси” ёдгорлик мажмуини зиёрат этар эканман, кўнглимдан бундай хаёллар кечди..”, – деган сўзлар билан ушбу рисолаи бошлаш жоиз бўлармиди, билмадим.

Менимча, дастлаб Сиз, азиз китобхоннинг эътиборига ҳар қалай қуйидаги ҳужжатни ҳавола этсам:

МАЪЛУМОТНОМА

1938 йил 5 мартда ҳибста олинган ИНОЯТОВ Ҳидоятнинг айблов иши 1957 йил 26 сентябрда СССР Олий Суди Ҳарбий коллегияси томонидан қайта кўриб чиқилди.

Ҳарбий коллегиянинг ИНОЯТОВ Ҳ. ҳақидаги 1938 йил 5 октябрь санали ҳукми янги топилган ҳоллар асосида бекор қилинди ва иш таркибида жиноят бўлмаганлиги сабабли тўхтатилди.

ИНОЯТОВ Ҳ. вафотидан кейин оқланди.

СССР ОЛИЙ СУДИ ҲАРБИЙ

КОЛЛЕГИЯСИ КОТИБИЯТИ БОШЛИҒИ

АДЛИЯ ПОДПОЛКОВНИГИ

(ПОЛОЦКИЙ)

Юқори мартабали подполковник 4н-05895/57 рақамли ушбу ҳужжатга 1958 йил 10 февралда имзо чеккан.

Ҳидоят Иноятовнинг хотини Ҳадича ҳамда унинг қизлари Ҳуррият билан Мамлакат бу маълумотномани неча йиллар мобайнида кутишди – буни ёлғиз Оллоҳу уларнинг ўзлари билишади.

Ўтган асрнинг 50-йилларида, Сталиннинг вафотидан кейин, юзлаб ва минглаб оилалар шундай маълумотномаларни ола бошладилар. Уларнинг бирортасида: “Ҳурматли фалончи, Сизнинг турмуш ўртоғингиз (ёки отангиз, ёки фарзандингиз) нинг жинойи иши, янги топилган маълумотларга кўра, бошдан-оёқ сохта ва уйдирма айблар асосида тузилган экан. Биз Сиздан турмуш ўртоғингиз (ёки отангиз, ёки фарзандингиз) тўхмат ва қонунчиликнинг кўпол равишда бузилганлиги оқибатида отиб юборилгани учун минг бора узр сўраймиз. Сизга сабр-бардошлик тилаймиз. Оллоҳ ноҳақ ҳалок бўлганларни ўз раҳматига олсин”, деган юпанч ва узр сўзлари ёзилмаган эди. Шунга қарамай, одамлар ҳатто шу совуқ сўзлар битилган маълумотномаларни олиб ҳам, Оллоҳга шукроналар айтдилар. Ҳадича ая билан Ҳуррият ва Мамлакатлар ҳам шу борада истисно бўлишмади. Уларнинг бири турмуш ўртоғининг, иккинчилари эса оталарининг оқлангани учун кўкрагини кўтариб юришдек оддий бир бахтга мушарраф бўлганларидан беҳад мамнун эдилар.

ҲИДОЯТ

Ҳикоямиз қаҳрамонининг номи – Ҳидоят Инояттов. У 1913 йили Тошкент шаҳрининг Тахтапул даҳасидаги Қозикўча деб аталган манзилда дунёга келган. Болалик кезларида Октябрь тўнтариши рўй бериб, жадид мактаблари бир-бир ёпила бошлаган ва улар ўрнига янги, намуна мактаблари пайдо бўлган эди. Ҳидоят Қозикўчанинг шундоққина яқинида очилган “Улуғбек” мактабида ўқиди. Айтишларича, у эрталаб маҳалладаги ўзбек мактабида, тушдан кейин эса Янги шаҳардаги рус мактабларининг бирида сабоқ чиқарди. У қобилиятли, зеҳн-фаросатли йигитча бўлгани учун муаллимларнинг ҳам, тенгдошларининг ҳам ҳурматини қозониб ўсди. Аммо ер-сув ислоҳоти йилларида отаси қулоқ этилиб, оила бошига оғир ташвишлар тушди. Ҳидоят олти йиллик мактабни тугатгач, турмуш тақозоси билан мустақил ҳаёт йўлини танлашга мажбур бўлди.

Ўша йиллари Тошкентда ишчилар синфининг майдонга келиши учун турли артель, завод ва фабрикалар барпо этилган ҳамда бу корхоналар маҳаллий ёшлар ўртасида тарғибот-ташвиқот ишларини олиб бормоқда эдилар. Ҳидоят, бир томони, оилавий шароит туфайли, иккинчи томони, ана шу тарғибот ва ташвиқотлар таъсирида 1929 йилнинг июнь ойида Тошкент трамвай трестига ишга кирди. Ўша пайтда трамвай ҳайдаш – космонавт бўлишдек юксак романтик касблардан бири ҳисобланган. Ҳидоят трест идорасида ишлабгина қолмай, тез орада трамвай ҳайдашни ҳам ўрганиб-ўзлаштириб олди. Унинг Тахтапул кўчаси оша жаранглатиб трамвай ҳайдашини кўрган кексалар “астаффурулло” деб ёқаларини ушлаган бўлсалар, ёшлар эса унга ички ҳавас ва ҳасад билан қарайдиган бўлдилар. Секин-аста бошқа кўни-кўшни йигитлар ҳам Ҳидоят таъсири ва ёрдамида трамвайчилик касбини эгаллай бошладилар.

Аммо давр дарёси шиддат билан оқмоқда эди. Ҳидоят Тоштрамда кўп ҳам ишламай, рус тилини яхши билгани учун 1933 йилнинг 5 феввалида Ўрта Осиё Давлат экспорт идорасига ишга ўтиб, 1934 йилнинг май ойига қадар ўша ерда масъул ижрочи деган галати лавозимда хизмат қилди.

Агар ўтган асрнинг 20- 30-йилларида меҳнат фаолиятини бошлаган кишиларнинг ҳаёт йўлига назар ташласангиз, уларнинг турли-туман ақл бовар қилмас идораларда ишлагани ва бир ишдан бошқасига тез-тез кўчиб юрганларини кўриб ажабланасиз. Ҳидоят ҳам 1934 йилнинг январь ойида ОСОВИАҲИМ деб аталган ва турли соҳалар, шу жумладан, авиация тараққиётига кўмаклашувчи ташкилотнинг Куйбишев туман кенгашига раис ўринбосари этиб тайинланди. 1935 йил ноябридан 1936 йил феввалига қадар Куйбишев туман кенгаши ҳайъатининг масъул котиби вазифасини бажарди. 1936 йил феввалидан ўша йилнинг охирига қадар Ўзбекистон ёшлар ташкилоти Куйбишев тумани котибининг ўринбосари лавозимини адо этди. 1937 йил январидан июль ойигача Халқ Комиссарлари Кенгаши қошидаги Физкультура ва спорт ишлари комитети раисига ўринбосарлик қилди... Ниҳоят, 1937 йил декабрида Ўзбекистон ёғ-гўшт саноати трестига кадрлар бўлимининг мудирини этиб тайинланди.

Ҳибс

Ҳидоят эндигина оқ-қорани таниб, хизмат пиллапоясидан шиддат билан кўтарилиб бораётган пайтда 1937 йил вулқон ўлароқ кўтарилиб, ҳамма ёқни алғов-далғов қилиб юборди. 1937 йил баҳорида республиканинг ҳар иккала раҳбари – Файзулла Ҳўжаев билан Акмал Икромов қамоққа олинди. Модомики, улар советларга қарши тузилган аксилинқилобий ташкилотнинг раҳбарлари экан, демак, оддий мантиққа кўра, улар билан яқин алоқада бўлган барча раҳбар лавозимдаги кишилар ҳам шу аксилинқилобий ташкилотнинг аъзолари эди. Совет давлатининг жазо органи – НКВД ана шу “мантиқ”қа асосланиб, Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг барча аъзоларини, барча вилоят, шаҳар, туман партия ташкилотларининг котибларини қамоққа олди. Мудҳиш йилнинг августида навбат республика компартияси заҳираси – Ўзбекистон ёшлар ташкилоти раҳбарларига келди: Исроил Ортиқов ва Фёдор Тарасов етакчилик қилган республика ёшлар ташкилотининг аксар раҳбарларига трошкийчи ва аксилинқилобий ташкилот аъзолари деган жиддий сиёсий айб-қўйилди. Ҳидоят Иноятов ёшлар ташкилотининг 2-котиби Тарасов ва ташкилий бўлим мудури Лазарь Пехович сингари “трошкийчилар” билан алоқада бўлганлиги учун ВЛКСМ сафидан чиқариб юборилди ҳамда Физкультура ва спорт комитетидаги хизмат вазифасидан четлаштирилди. Ҳидоят бир неча ой ишсиз юргач, ниҳоят, 1937 йил декабрида, юқорида айтиб ўтганимиздек, унга ёшлар ҳаётидан мутлақо чет соҳа – гўшт-мой трестидан иш берилди.

Аммо 37-йил қиличи ҳали қинга тушмаган эди. Ҳидоят Совет давлатига нисбатан кўнглида кудурати байлмаган қанчадан-қанча кишиларнинг қамоққа олинаётгани ва оилаларининг вайрон этилаётганини кўриб, еган таоми-ю, ичган суви татмай, хавотирда юрди.

Сезгир қалб алдамади: 1938 йил 7 февраль куни Ҳидоят Иноятов Ўзбекистон комсомоли ва спорти раҳбарлари билан алоқада бўлганликда, шунингдек, аксилинқилобий ташкилот топшириғи билан террорчилик ҳаракатини тайёрлашда айбланиб, қамоққа олинди.

Спорт – матонат ва жасорат мактаби

Чор ҳокимияти даврида ҳам, советлар ҳукм сура бошлаган 20-йилларда, ҳатто 30-йилларнинг бошларида ҳам ўзбек ёшларига нописандлик билан қараш, уларни йигит ўрнида кўрмаслик оддий ҳол эди. Шунинг учун ҳам Акмал Икромов ўз-

бек йигитларини армия ҳамда физкультура ва спорт орқали тарбиялашга, аиникса, катта аҳамият берди. У, бир томондан, машҳур кўмондон Миркомил Миршаропов олдига Самарқандда ташкил этилган ўзбек тоғли отлик дивизиясини ёшлар ҳисобига шакллантириш вазифасига қўйган бўлса, иккинчи томондан, Исроил Ортиқов ҳамда Физкультура ва спорт ишлари комитети раҳбариятини республикада спортни ривожлантириш ва нафақат ақлий, балки жисмоний жиҳатдан ҳам бақувват авлодларни тарбиялашга сафарбар этди. Тошкент трамвай трестида шоввозлиги, ёшларнинг турли ташкилотларида ғайрат ва шижоати билан танилган Ҳидоят Иноятов ҳам айнаи шу вазифани бажариш ишига ҳисса қўшиши мумкин эди. Шунинг учун ҳам у 1937 йилда Физкультура ва спорт ишлари комитетига раис ўринбосари этиб тайинланди.

“Ўзбек ёшлари ҳам жисмоний, ҳам маънавий бақувват бўлсинлар. Қийинчиликларни ирода билан енгсинлар. Менинг дадам шуни истаганлари учун, – дейди Ҳуррият Отажонова, – шу истак йўлида қурбон бўлди. Болаларим, қизларим, шу қурбонлар, шу бегоноҳ қонлар ҳаққи, сизлар ҳам оёққа қалқинглари! Чиндан-да кучли, довюрак бўлишга интилинглари, токи азиз Ватанимизга, азиз жонимизга ҳеч ким хатар солмасин! Биз билан ҳисоблашсин! Бизни ўзларига тенг кўришсин!”

Ҳидоят Иноятов 1935 йилда шу улўф фикр билан, шу улўф мақсад билан йўғрилди. Шу мақсадда у ёшлар ўртасида физкультура ва спортни тарғиб қилиш, уларда бу матонат ва жасорат мактабига беадад қизиқиш уйғотишга аҳд қилди. Ва ўзи шу масалада намуна бўлди.

1935 йил 10 май. Ўзбекистон ёшлар ташкилоти Марказий Комитети котиби И.Ортиқов Юзеф Эйнингис, Ҳидоят Иноятов, Абдуваҳоб Иброҳимов, Абдурахим Хўжаев ва Василий Шалакиндан иборат велосипедчи ёшлар гуруҳини қабул қилди. 1913 йилда туғилган ва эндигина 22 баҳорни кўрган, армия ёшидаги йигитлардан иборат гуруҳ 11 май куни соат 11 да Қорақум саҳроси оша 3 минг км дан зиёд йўлни велосипедда ва пиёда босиб ўтиш учун “Қизил майка” санаторийсида старт олди. Трасса Тошкент-Жиззах-Самарқанд-Бухоро-Чоржўй (Қорақум орқали)-Термиз-Душанбе (Ғамир орқали)-Ош (Ғулча орқали)-Тошкент шаҳарлари оша ўтди. 14 август куни спортчи шоввозлар узоқ ва машаққатли йўлни матонат билан босиб ўтиб, Тошкентга голиблар сифатида кириб келдилар.

Улар мазкур сафарга чиқишдан аввал бир ой давомида машғулот ўтказиб, милтиқ отишдан тортиб топографиягача бўлган ҳарбий спортнинг турли-туман соҳаларини эгаллаб, қунига пиёда 35, велосипедда эса 75 километрлаб йўлни босиб ўтдилар. Йигитларнинг нафақат мушаклари, иродалари ҳам обдон тобланди.

Сафар вақтида қутилмаган воқеалар ҳам содир бўлди. Велосипедчилар гуруҳи Славянск қишлоғидан Жиззах йўналишида бораётганларида 84 километрлик йўлни чўл орқали ўтишлари лозим эди. Улар тахминан йўлнинг ярмисини босиб ўтганларида олдинда тутундан иборат девор кўрина бошлади. Тутун девори тобора яқинлашиб, велосипедчилар олов ҳалқа ўртасида қолдилар. Сафар раҳбари Эйнингис қандайдир эски деворни қоралаб, олов ҳалқа орқали ўтиш ҳақида

буйруқ берди. Велосипедчилар топшириқни бехато бажардилар. Аммо командирнинг ўзи ҳам, велосипеди ҳам қаттиқ шикастланди. Шундан кейин Ҳидоят Иноятов командага раҳбарлик қилишни ўз зиммасига олди.

60 километрга чўзилган чўлнинг оловли ҳудудларидан ўтиш велопоёгачилар олдида учраган дастлабки қийинчилик эди. Кўп ўтмай, Чоржўйдан Қорақумнинг қанчадан-қанча кишиларни ўз домига тортган қум барханлари бошланди. Қуёшнинг жазирама-оловли нурлари остида ҳар бир қум донаси қизигандан-қизиган, саҳро вулқон лаваларини эслатувчи даҳшатли бир ҳолатни касб этган эди. Натижада Қоровуловул билан Полвор ўртасидаги бор-йўғи 38 км дан иборат йўлни 12 ярим соатда босиб ўтишга тўғри келди. Нафақат юриш, ҳатто нафас олиш ҳам оғир кечди. 60-65 даражали ҳароратга ҳатто велосипед камера ва покриш-калари ҳам дош беролмади. Бунинг устига, сув танқислиги қаттиқ панд берди. Велосипедчилар сувнинг ҳар бир қатрасини тежаб-аяган бўлишларига қарамай, сув заҳираси тугаб қолди.

5 июнь куни вело-пиёда юрувчилар гуруҳи Македония кўпригига етиб келдилар. “Қумқўрғон” совхози ишчилари азамат йигитларни куй ва қўшиқлар билан шодиёна кутиб олдилар. Ҳидоят Иноятов юриш қатнашчилари номидан сўзга чиқиб, команданинг сўнги манзилга – финишга ўз вақтида ва бирор талофатсиз етиб боришига ваъда берди. Шу куннинг эртасига, ҳали қуёшнинг илк нурлари чиқар-чиқмас, самимий учрашув ва тунги ҳордиқдан кейин тетиклашган йигитлар яна йўлга чиқиб, кечқурун, соат миллари 5 га етиб борганда, Деновга кириб бордилар.

7 июнь куни ўзбекистонлик спорт мухлислари Сари Осие яқинида Душанбе-Бухоро-Красноводск-Тифлис-Ростов-Харьков-Москва йўналиши бўйича сафарга чиққан тожикистонлик ҳамкасблари билан дафъатан учрашиб қолдилар. Ўттиз дақиқали дўстона суҳбатдан кейин ҳамкасблар бир-бирларига оқ йўл тилаб, бирлари Памирнинг қорли довони, иккинчилари эса Термиз сари йўл олдилар...

Ҳидоят Иноятов сафарнинг бу босқичини эслаб, ёшлар газетасининг 1935 йил 17 июль сонидан эълон қилинган “Биз энг баланд тоғларга чиқдик” деб номланган хабарида сафар таассуротлари билан ўртоқлашиб, куйидаги сўзларни ёзган:

“Биз энг баланд тоғларни ошиб ўтдик.

Биринчи июнда Душанбедан тоққа қараб тирмаша бошладик. Тоғ кийимлари, керакли озуқаларни тайёрлаб олган эдик. Ҳар бир ўртоқда 30 килограммдан юк бор эди. Биз бундай баланд тоғларда биринчи мартаба юрар эдик. Шунинг учун ҳам биринчи кунларда ўзимизда анча толиқиш сездик. Чунки биз тоғ йўлларига ўрганмаган эдик.

Кун иссиқ. Қуёшнинг нури одамнинг баданини куйдирай дейди. Биз қуёшнинг ўткир даммини кесиб, илгари босаётирмиз. Атрофимиз борган сари баланд-баланд тоғлар билан ўралиб қолди. Кеч кириб, қош ҳам қорая бошлади. Биз бир қанча кишлоқларни, колхозларни, тоғларни ўтиб кетдик. Биз тоғнинг майсазор бағрида дам олишга ўлтирдик. Бир оз овқатланиб, роҳат қилдик. Шу куни кечаси шу ерда қолдик. Бу, Душанбедан 50 чақирим нарида эди. Тоғ атрофидан совуқ шамол кела бошлади. Бу бизнинг Памир тоғларига яқинлашганимизни билдиради эди.

Эрталаб яна тоққа тирмаша бошладик. Борган сари тоғлар баландланар эдилар. Биз юришда давом қилаётирмиз.

Тоғлар нима билан безанганлар? Биз баланд Памир тоғига чиқдик. Қанча баландликка қарасангиз, оппоқ қорлар, ундан пастроқда эса кўк майсалар, арча дарахтлари, тоғлар бағридан шилдираб оқаётган тиниқ суварни кўриб, жуда хурсанд бўлиб кетасан, киши...

Тоғлар шунчалик кўркамки, агар тоғ тепасига чиқиб томоша қилсанг, баҳринг очилади.

Тоғларни саёҳат қилиш, текшириш, бойликларни топиш жуда муҳим ва завқли иш..."

Ҳидоят Иноятов велосипедчи дўстлари билан юриш чоғида бир-биридан гўзал ва бир-биридан хавфли ана шундай манзиллар оша она диёрига бўлган меҳр-муҳаббатини янада бойитиб ўтди.

Сафар финиш сари тобора яқинлашиб борарди. Мухбирлар мамлакатимиз ёшлари ҳаётида биринчи марта бўлаётган бундай сафарни газета саҳифаларида ёритар эканлар, уларнинг, масалан, Ҳидоят Иноятовнинг хотини – ўзидек навқирон, гўзал ва замонавий аёл Хадича Иноятовага мурожаат этмасликлари, унинг кечинмаларини билишга интилмасликлари маҳол эди. Хадича ая шундай чаққон ва ўз ишининг билимдони бўлмиш мухбирлардан бирининг саволига бундай жавоб берган:

"Ҳидоят 15 август куни етиб келади, дейишган эди. Мен уни бунчалик тез келади, деб уйламаган эдим, билганимда унинг келишига дурустроқ тайёрланган бўлардим. Шусиз ҳам унинг ҳамма ўртоқлари тез-тез келиб хабар олиб туришипти.

У кўққисдан кетиб қолди. 10-куни лагердан келди-ю 12-да кетди. Ростини айтсам, унга ҳавасим келади. Ахир мен ҳам 1930 йилдан бери комсомолман, ўзим ҳам шундай сафарга боришни хоҳлайман.

У сафарда юрган вақтида мен унга бир совға тайёрлаб қўйдим – қизалоқ, бундан қимматлироқ совғани ўйлаб топиш мумкин эмас. Зумрад у сафарга кетгандан кейин туғилди. Мен эртага энг яхши қўйлагимни кийиб, қўлимга Зумрадни олиб, уни кутиб олгани чиқаман".

Ушбу интервью билан бирга "Комсомолец Узбекистана" газетасининг 1935 йил 12 июль сонида Юзеф Эйнингиснинг ҳам хати босилган. Унда собиқ командир, жумладан, бундай сўзларни ёзган эди:

"1935 йил 15 май куни чўлда рўй берган мудҳиш ёнғин натижасида икки қўлим, айниқса, ўнг қўлим қаттиқ куйди – ҳозир ҳам Самарқанддаги ҳарбийлар касалхонасида ётибман. Команда Самарқандга етиб келган куннинг эртаси, яъни 20 майда врач менга ҳарбийлар касалхонасига зудлик билан ётишни буюрди – ўнг қўлимдаги инфекция куйган ҳужайралар орқали лимфатик томирларга ўтган экан. Бундан ташқари, ҳар иккала қўлимда дармон деган нарса йўқ эди... Мен қийинчилик билан бўлса-да, эндигина ёзиш имкониятига эришдим..."

Командир бу сўзлардан кейин сафарнинг охириги босқичида командага қўшилиш истагини билдирган ва раҳбариятдан рухсат беришларини сўраган.

Биз Ю.Эйнингиснинг бошига тушган мушкулотларга бежиз тўхтамадик. Чўл

ва саҳролар, дарё ва тоғлар орқали ўтган сафар йўлида беш азаматнинг турли-туман қийинчиликлари ва фалокатларга дуч келиши табиий эди. Улар, шубҳасиз, сафардан аввал ўзларини шундай фавқулодда ҳолатларга озми-кўпми тайёрлаганлар. Аммо омад ҳам, фалокат ҳам кутилмаганда келади. Уларнинг ҳар иккаласига ҳам тайёр туриш амалда мумкин эмас. Лекин шунга қарамай, Ҳидоят Иноятовнинг шу даврга қадар босиб ўтган йўли, ҳаёт тажрибаси, тобланиш даражаси унга машаққатли сафардан муваффақият билан ўтиш имконини берди.

13 июль куни вело-пиеда юриш қатнашчилари Хўжандга етиб келдилар. Уларни Тошкентдан 200 км нарида кутиб олиш учун велоспорт мактаби раҳбари Оғаришев бир тўп шогирдлари билан Хўжандга етиб келди.

Сафарни катта эътибор билан кузатиб ёритаётган мухбирлар шу заҳоти телефон орқали Хўжанд билан боғланиб, Ҳидоят Иноятовдан қуйидаги интервьюни олдилар:

– Салом, ўртоқ Иноятов! Таҳририят ходими қўнғироқ қиляпти. Юриш қатнашчиларининг соғлиқ-саломатликлари қандай ва қачон финишга етиб келасизлар?

– *Юриш қатнашчиларининг сиҳат-саломатликлари жойида. Бугун Хўжандга етиб келдик. Бир оз хордиқ олдик, бир неча дақиқадан кейин Пскентга жўнаймиз. Хўжандда бизни ўр.Оғаришев бошчилигидаги тошкентлик велосипедчилар кутиб олишди. Бундай учрашув ташкил этганларидан беҳад миннатдормиз.*

– Ўр.Иноятов, таҳририят номидан ва барча газетхонларимиз номидан Сизга ва сиз орқали юришнинг барча қатнашчиларига юришнинг рекордли муддатда яқунланганлиги муносабати билан қувонганимизни етказамиз.

– *Миннатдорман. Ўз навбатида барча Ўзбекистон ёшларига, барча газетхонларга бизнинг саломимизни етказинг.*

– Сизни қувонтирмақчиман, ўр.Иноятов. Хотинингиз Хадича сизга қиз туғиб берди. Унга Зумрад деб исм беришди. Уйингиздан хавотир олмасангиз ҳам бўлади. Эртага Хадича ва сиз ҳали кўриб улгурмаган қизингиз Зумрад билан бирга сизни кутиб олишга чиқамиз.

– Катта раҳмат.

– Бошқа барча юриш қатнашчиларига ҳам уларни сабрсизлик билан кутаётганимизни айтиб қўйинг. Сизларнинг келишингиз, тўғри, қариндош-уруғларингиз учун кутилмаган воқеа бўлди. Улар сизларни вақтни шу қадар тез эгарлаб, 15 августдаёқ келади, деб ўйлашмаган эди.

– *Биз жуда тез юрдик. Шундай кунлар ҳам бўлдики, кунига ҳатто 90 километрлаб йўлни босиб ўтдик.*

– Қайси участкада, айниқса, қийин бўлди?

– Қўйжўли довонида. Биз 4 минг метрли баландликка кўтарилдик. Довонда қор бор эди. Бунинг устига бўрон кўтарилди. Бундай ноқулай шароитга қарамай, до-
вонни 2 соату 15 дақиқада босиб ўтдик.

– Сухбат учун раҳмат, ўр. Иноятов. Сизларни қачон кутайлик?

– Эртага, кечқурун соат 6 билан 7 оралмида.

– Тезлик билан кўришгунча”.

Шу куннинг эртасига, 14 июль куни соат 17 да Ҳидоят Иноятов бошлиқ вело-
пйёда юриш қатнашчилари тошкентлик велосипедчиларнинг фахрий эскорти
билан биргаликда матонат ва жасорат элчилари сифатида Тошкентга кириб кел-
дилар. Тошкент азамат фарзандларини миллий қаҳрамонлар сифатида қарши
олди.

Ҳидоят Иноятов байрам кайфияти билан йўғрилган, севинчи ва ғурури ичига
сигмаган ҳамшаҳарларини кўрар экан, нималарни ўйлаган, машаққатли сафар-
нинг қайси кунлари унинг хаёлига дафъатан келганикин? Балки “Саҳродаги уч-
рашув” деган мақоласидаги мана бу хотирами?..

“Мана, Чоржўй ҳам ортда қолди. Колхозлар, туманларни орқада қолдириб
кетяпмиз. Мўлжалда Қоровуловул. Баъзан-баъзан саҳро кўриниб қолади Маши-
на (велосипед – Н.К.) дан тушиб пйёда юрамиз. Туман маркази яқинида бизни
тўрт нафар физкультурачи кутиб олади...”

30 май куни, одатдагидек, соат 7 да турдик. Келишилган пайтда бизга ҳамроҳ-
лик қилиш истагини билдирган бояги тўрт нафар велосипедчи келди. 15 км юр-
гач, қайнаб турган саҳро бошланди. Қоровуловулик велосипедчилар билан
хайрлашдик. Велосипедларимизни елкага олиб, олга интилдик.

Ҳадсиз-ҳудудсиз саҳро. Бирорта тирик жон кўринмайди. Тонг эндигина оқар-
ган бўлишига қарамай, қуёш баданни обдон қиздирмоқда. Тўрт йўловчи саҳро-
даги сукунатни бузиб бормоқда.

Сукунат. Оёқлар бизга қулоқ солмай қўйди – аранг кетмоқдамиз. Баъзан бар-
ханлар тепасидаги кум оқиб тушиб, оёқларимизни яна орқага тортиб кетади. Га-
пиришга ҳам дармон йўқ. Айниқса, елкадаги юк билан ҳаракат қилиш азобли...

Олисдан ўтов кўринади. Ўтов олдига етиб борганимизда бизни аёл киши қар-
ши олади. У бизни сояга лутф билан таклиф этиб, чой қўяди ва сўрайди:

– Қаердан келиб, қаерга кетяпсизлар?

Биз ҳамма нарсани муфассал айтиб бердик.

– Мен бу бир кам дунёда қирқ йилдан бери яшаяпман, – дейди ўтов эгаси. –
Аммо шу пайтгача шундай олис йўлни велосипедда босиб ўтиш мумкинлигини
билмас эдим...”

Эҳтимол, Ҳидоят Иноятов Непесова фамилияли ана шу аёл билан учрашувни
эслаб бораётганида хотини Ҳадича қизи Зумрад ва қайниниси Убай билан бирга
эри сари ошиқмоқда эди.

“Биз шосседа жасур велосипедчиларни кутиб олиш учун елиб-учиб бормоқда-
миз, – деб ёзган эди газета муҳбири.– Шаҳар чеккасидаги манзиллар ортда қол-
моқда: Қорасув, Чирчиқ кўприги, Бектемир қишлоғи. Ҳадича Иноятова жажжи
Зумрадни эҳтиёт билан ушлаганича олисга ўткир кўзлари билан қарайди. Йўл
бамисоли ўқей. Уфқда таниш қиёфа кўринмаяптими? Иноятовнинг укаси Убай

орқадан қарайди. У, албатта, акаси ва унинг ўртоқлари яқинлаша бошлаганлари ҳақида биринчи бўлиб суюнчи олишни хоҳлайди.

Аммо уфқ томонда ҳеч зог кўринмайди ва шофёр тезликни оширади. Биз яна километрларни фикимлаб, елиб-учамиз. Бектемирдан тахминан уч километрча ўтганимизда, тепаликдан тушаверишда дўстлар билан учрашиб қолдик. Ҳидоятнинг юзи табассум билан тўлди. Хадича шундай қувониб кетдики, кўз ёшларини аранг тўхтатиб қолди. Бир дақиқалик учрашув. Ҳидоят яқинда туғилган қизчасига қараб, турмуш ўртоғининг қўлини сиқди-да, машинага ўтирди – унинг орқада қолиши мумкин эмас эди!

Биз энди финишга қадар беш азаматдан узоқлашмаймиз. Биз уларга ҳамроҳлик қилмоқдамиз. Бизга ҳамма нарса кафтдек кўриниб турибди. Қорасувга етиб келганимизда велосипедчилар колоннасига яна бир одам келиб қўшилди. Бу Эйнингиснинг хотини эди. У ҳам машинада. У ҳам Хадича сингари ва у билан бирга эрининг қувончу ғурурини бирга баҳам кўрмоқда.

Шаҳар ўзининг асл фарзандларини кутиб олмоқда”.

Тошкент-Қорақум-Памир-Тошкент бўйлаб ўтказилган вело-пиёда юриш қатнашчиларининг 3 ярим минг километрли машаққатли йўлни 60 кунда босиб ўтганлиги республика халқи томонидан катта жасорат сифатида эътироф этилди. Беш азамат, худди ўтган асрнинг 60-70-йилларидаги космонавтлар сингари, бир кунда халқнинг миллий қаҳрамонларига айландилар.

Жасорат давом этади

Иқлим ва рельефнинг тез ўзгариши шароитида ўзбекистонлик спортчи ёшлар томонидан эришилган ғалаба катта акс-садо берди.

Бир замонлар япон қўшинлари ҳарбий сафарлар вақтида узоқ ва машаққатли масофаларни пиёда босиб ўтиш бўйича дунёда мислсиз эканликларини неча бор намойиш этган эдилар. Қорақумнинг оловли барханлари, тоғ чўққиларидан эриб тушиб оқаётган муздек сойлар ва Памирнинг ёввойи қояларини, Ғулчадан Ошга қадар бўлган машаққатли йўлни кунига 75-95 километрлаб юриб, мардона босиб ўтган ёшларнинг овозати Москвага қадар етиб борди.

Аслида, бу, азамат йигитлар мўлжаллаган вело-пиёда юришининг биринчи босқичи эди. 28 июль куни Москвадан юришнинг иккинчи босқичини бошлаш ва Москвага велосипедда бориш учун расмий равишда рухсат берилди.

30 июль куни кеч соат 9 яримда велосипедчилар Акмал Икромов (ҳозир Абдулла Қодирий) номи билан аталган маданият ва истироҳат боғида старт олдилар. Бу сафар учун Тошкент-Казалинск-Актюбинск-Оренбург-Куйбишев-Рузаевка-Пенза-Саратов-Рязань-Люберци-Москва йўналиши танланди. Велосипедчилар ҳар кеча-кундузда 140 км йўлни босиб ўтиб, Халқаро ёшлар куни – 13 сентябрда Москвага кириб боришни ўз олдларига мақсад қилиб қўйдилар. Тошкентлик энг яхши велосипедчилар беш азамат ҳамкасбларини Келес қасабасига қадар кузатиб бордилар. Оғаришев йигитларга оқ йўл тилар экан, “Шамол эсиб турипти. Сиз Оренбургга боргунингизга қадар шу шамол сизга ҳамроҳ бўлиб туради. Сизга осон эмас. Аммо машинани ҳайдашни сизга ўргатиш тентакликдир.

Сизнинг Мирзачўлдан, Қорақум саҳроларидан, Памирнинг юксак довонларидан ўтганингизнинг ўзи сиз учун энг яхши кафолатдир. Хайр!” деди.

Шу сўзлардан сўнг жамъи узунлиги 7 минг километр бўлган вело-пиёда юришининг иккинчи босқичи бошланди.

Қорақумга Мирзачўл орқали бориш мумкин эди. Мирзачўлда эса ўша кунларда уч нафар жиноятчи изғиб юрипти, деган хабар тарқалди. Велосипедчилар улар билан Қизил қудуқ атрофида учрашишлари мумкин эди. Шундай бўлди ҳам. Милтиқ ва тўппонча билан қуролланган кимсалар велоколоннанинг йўлини шартта кесиб чиқдилар. Аммо тўрт нафар велосипедчининг кўзи уларнинг қўлларидagi қуролларга эмас, балки ҳар бир эшакдаги сув тўлдирилган хуржунларга тушди. Тўрт нафар велосипедчида фақат битта фляга сув қолган эди. Улар қуролли кишиларнинг олдиларига бориб, сув беришни сўрадилар. Қуролли кишилар спортчиларга сув бериб, кўздан ғойиб бўлдилар.

Қуёш тиғида қизиб ётган чўл яна йигитларни совуқ қарши олди. Чўлдаги ўт-ўланлар ғужанак бўлиб ёнаётган эди. Кучли қарши шамол ёнғинни улар сари яқинлаштириб, юришни эса секинлаштирибгина қолмай, оғизни, гимнастёрка ёқасидан ўтиб, бўйину ўпкани чанг ва тупроқ билан тўлдирди. Натижада команда кунига 80 км дан йўл босиб, сафарнинг учинчи кунигина Туркистон шаҳрига кириб борди.

Орол денгизига қадар бўлган йўл азоб-уқубатда ўтди. Теварак-атрофдаги ботқоқлик ва зах ерлардан кўтарилган хашоратлар велосипедчиларга кечаю кундуз тинчлик бермади. Улар юз-қўлларнигина эмас, кийим ичидан кириб, аъзойи баданни ҳам моматалоқ қилиб юборди. Оренбургдан бошлаб вазият яхшилангандек бўлди. Аммо Куйбишевга етиб борганларидан кейин об-ҳаво кескин ўзгариб, совуқ куз ёмғири велсипедчиларии шилта-ю шалоббо қилиб ташлади. Йигитлар ҳатто бир куни “Ўрмон” разъездида ёмғир тагида тунашга мажбур бўлдилар. Разъезд бошлиғи меҳмондустлик кўрсатиб, бекат хонасини бўшатиб берди. Лекин қандала билан бичиб-ачиб кетган хонада ухлашнинг сира иложи бўлмади. Йигитлар ўз хоҳишлари билан тунни кўчада, ёмғир тагида ўтказдилар...

Хуллас, Тошкент-Москва йўли драматик воқеалар билан тўла бўлди. Фақат Рязань серқуёш диёр спорчиларини очич қеҳра билан қарши олди.

Ниҳоят, 13 сентябрь куни Ҳидоят Иноятов, Абдураҳим Хўжаев ва Абдуваҳоб Иброҳимовдан иборат ўзбек велосипедчилари 75 кунлик сафар натижасида 7 минг км йўлни босиб, Абельман заставаси орқали Москвага кириб бордилар. Юзеф Эйнингис билан Василий Шалякин йўлда касалликка чалиниб, командани тарк этишга мажбур бўлди. Заставада азамат велосипедчиларимизни армия ёшидаги 700 нафар москвалик йигит кутиб олди.

Ўзбек ёшлари ҳаётида биринчи мартаба бундай улкан спорт тадбири амалга оширилган ва бу тадбир уларнинг ҳам ақлий, ҳам жисмоний камолотга эришиб бораётганларини кенг миқёсда намойиш этган эди.

Жасорат тантанаси

Ўзбек спорти вакилларининг улкан ғалабаси инсон иродасининг тантанаси, нафақат шу вақтгача камситилиб, назар-писанд этилмай келинган ўзбек ёшлари ор-номусининг тикланиши, балки уларнинг камолот босқичида эканлигининг тасдиғи ҳам эди.

Москва ўзбек йигитлари жасоратини юксак баҳолади. Улар билан турли жойларда самимий учрашувлар бўлиб ўтди. Совет давлати раҳбари шу кунларда Москвада бўлмагани учун унинг “ўнг қўли” – К.Е.Ворошилов ўзбек спорти дарғаларини қабул қилиб, уларни оламшумул ғалаба билан табриклади. СССР Марказий Ижроия Комитети раиси Петровский эса Совет давлати номидан уларга совға-саломлар топширди. Аммо улар учун энг катта мукофот Москва почта-тининг илтифоти бўлди: улар Тошкентда қолган ота-оналари ва рафиқалари билан телефон орқали суҳбатлашиб, чарчоқ ва соғинч ҳислари учун малҳам топдилар. Йигитлар 20 кун мобайнида Москванинг диққатга сазовор жойлари билан танишиб, 2 октябрда она диёрларига поездда қайтдилар.

7 октябрда Тошкент ўз фарзандларини катта шодиёна билан кутиб олди.

Ҳозир Ўзбекистон Мудофаа вазирлигига қарашли Зобитлар уйида ғолиб спортчилар билан қизғин учрашув бўлиб ўтди. Учрашувни республика Марказий Ижроия Комитети раиси Йўлдош Охунбобоев очиб, вело-пиёда юриш қатнашчиларини эришилган катта зафар билан табриклади ва улар жасоратини юксак баҳолади. Шундан кейин команда дарғаси Ҳидоят Иноятовга сўз берилди. У юриш

қатнашчилари томонидан босиб ўтилган 7 минг километрлик йўлнинг 30 дан зиёд йирик шаҳарлар ва 130 дан зиёд туман марказларини ўз ичига олганлиги ва қийинлиги жиҳатидан шу пайтгача жаҳон вело-пиёда юриши қатнашчилари танлаган йўналишлардан кескин фарқланганлиги, шунга қарамай, юриш қатнашчиларининг бу қийин ва мушкул йўналишни катта матонат ва аҳиллик билан босиб ўтганлари ҳақида ҳикоя қилиб берди. Йиғилиш қатнашчилари ўзбек велоспорти бу илк намояндаларининг юриш натижаларини тинглаб, уларга таҳсин ўқидилар. Кекса партизан Чалий эса сўзга чиқиб: “Бир пайтлар биз, партизанлар, Қорақум ва Оренбург чўлу саҳроларида Совет ҳокимиятини ўрнатиш учун жон олиб, жон берган эдик. Бугунги авлод бизнинг шонли аъналаримизни давом эттираётганлиги билан биз ўзимизни бахтли, деб ҳисоблаймиз”, деди. Аммо Ҳидоят Иноятов ва у пешқадами бўлган авлод Совет ҳокимиятини зўравонлик билан ўрнатган, босмачиларга қарши кураш баҳонасида халқни қиришда

иштирок этган шабқур партизанлар ва қизил аскарларнинг аъналарини давом эттиришни ўз олдига мақсад қилиб қўймаган эди. Улар ўзбек халқининг ёш авлоди ҳар томонлама чиниққан, ҳар қандай машаққат ва қийинчиликларни енгиб, ўз мақсади сари дадил борувчи ва халқнинг дардига малҳам бўла олувчи авлод бўлишини истаган эди, холос.

Тухмат

Орадан кўп ўтмай, 1937 йилнинг бўронли-суронли кунлари бошланди.

Миллий қаҳрамон даражасига эришиб, шон-шўҳрат гулчамбарига бурканган Ҳидоят Иноятов, юқорида айтиб ўтганимиздек, 1937 йил августида комсомол сафидан чиқарилиб, ишдан ҳайдалди. Бир неча ойлик ишсизлик ва ҳақиқат ахтаришлардан кейин ўша йилнинг декабрида ёғ-гўшт трестига ишга жойлашди. Қатағон бўрони унинг учун тингандек туюлди. Ҳидоят Иноятов 1938 йил 7 февраль куни, одатдагидек, ишга борди. Кўп ўтмай, НКВДнинг икки ходими келиб, уни олиб кетди. Шундан кейин Ҳидоят Иноятов уйига, оиласи бағрига қайтиб келмади. Ҳафиза ая севимли фарзандини ахтариб борган бирорта идора, бирорта киши қолмади. Орадан бир ярим ой ўтгандан кейингина унинг ҳибсга олингани маълум бўлди. Эндигина йигирма беш баҳорни кўрган, ҳали ўн гулидан бир гули ҳам очилмаган йигитга троцкийчи-миллатчи ёшлар ташкилотининг аъзоси, бу ташкилотнинг топшириғи билан “халқлар доҳийси” устидан террорчилик ҳаракатини тайёрлаган, деган жиддий сиёсий айб қўйилган эди.

Ҳидоят Иноятовни қамоққа олиш тўғрисидаги қарор шу мудҳиш воқеадан 17 кун илгари – 1938 йил 21 январда тайёрланган бўлиб, бу қарорга кўра, маҳбуснинг уйида тинтув ўтказилиши, унинг ўзи эса НКВДнинг ички қамоқхонасига зудлик билан олиб келиниши лозим эди. НКВД ходимларининг қўлида унга қарши бирор тайинли далил-асҳё бўлмагани учун у 17 кун озодликда эмин-эркин нафас олиб юрди.

Тергов

Тинтув пайтида Ҳидоят Иноятовдек комсомол аъзосининг уйдан нимани ҳам олиб кетиш мумкин? Турли гувоҳномалар, мандатлар, рухсатномалар, таклифномалар ва ёзишмаларнигина, холос. Аммо бу ашёларда маҳбусга қўйилган айбни тасдиқлай олувчи бирорта ҳам факт йўқ эди. Шунинг учун ҳам улар жиноий ишга мутлақо алоқасиз ашёлар сифатида 5 март куни куйдириб ташланди.

Маҳбуснинг Миллий Ҳавфсизлик Хизмати архивидаги жиноий-архив ишида бор-йўғи иккита сўроқ қайдномаси сақланган. Буларнинг биринчиси 1938 йил 21 февраль куни бўлиб ўтган сўроқ жараёнига оид. Маҳбус, бу сўроқномадан маълум бўлишича, ўзига қўйилган барча айбларни тан олган. Ўша йилнинг 27 сентябрида бўлиб ўтган сўроқ қайдномасида Ҳидоят Иноятов бошқа айбларни тан олгани ҳолда фақат бир айбнинг – 1937 йили Москвага борганида террорчилик ҳаракати масаласида Ортиқовдан топшириқ олгани ва ВЛКСМ Марказий

Комитети котиби Султоновнинг ҳузурига боргани ҳақидаги айбнинг асосиз эканлигини айтган. 1938 йил 5 октябрда бўлиб ўтган суд жараёнининг қайдномасига кўра, у бўйнига қўйилган бирорта айбни тан олмаган, ҳатто ўзининг аввал берган кўргазмаларидан ҳам воз кечган. Унинг ҳибсга олинишига асос бўлган кўргазмаларнинг барчаси тўхматдан бошқа нарса эмаслигини қатъий туриб айтган. “Мен бирорта аксилшўровий ташкилотга аъзо бўлмаганман ва ҳеч қандай аксилинқилобий ишга аралашмаганман. Террорчилик кайфияти менда ҳеч қачон бўлмаган”, – деган у.

Юқоридаги факт ва мулоҳазаларга асосланиб шуни айтиш мумкинки, Ҳидоят Иноятов биринчи марта сўроққа 21 февралдан олдин ҳам қақирилган, аммо ўзига қўйилган бирорта айбни тан олмаган, фақат қаттиқ қийнаганларидан кейингина у ўзи ҳақидаги тўхматдан иборат сўроқнома тагига имзо чекишга мажбур бўлган. Бу фикримизнинг тўғрилигини 1937-1938 йиллар тегирмонидан омон чиққан собиқ маҳбусларнинг кўргазмалари ҳам тўла тасдиқлайди.

Тергов жараёнидан шу нарса маълум бўладики, ўтган асрнинг 30-йилларида, бошқа аксар давлат идораларида бўлганидек, Ўзбекистон ССР Халқ Комиссарлари ҳузуридаги Физкультура ва спорт ишлари комитетида ҳам асосан Европа миллатига мансуб кишилар ишлаган. Улар шовинизм руҳи билан заҳарланганликлари сабабли нуфузли мусобақа ва сафарларга ўзбек миллатига мансуб ёшларни киритмасликка ҳаракат қилганлар. Маълум бўлишича, 1936 йилда Москвада ўтказилган қандайдир мусобақага 30-35 нафар ўзбекча либос кийган физкультурачи юборилгани ҳолда улар орасида бирорта ҳам ўзбек бўлмаган. Ҳидоят Иноятов ўқчи ёшларнинг республика мусобақасига тайёргарликни текшириш учун Қўқонга борганида эса шаҳар ўқчилари командасига бор-йўғи бир нафар ўзбекнинг киритилганини кўриб, командани тарқатиб юборган. Комитет фаолиятидаги бундай улуг рус шовинизми кўринишларини фош этиб, Исроил Ортиқов номига хат ёзган. Аммо республика ёшлар ташкилотига жойлашиб олган шовинистлар Физкультура ва спорт ишлари комитети фаолиятидаги хато ва нуқсонларни бартараф этиш ўрнига унинг ўзини комсомол сафидан чиқариб, ишдан ҳайдалишига эришганлар.

Ҳидоят Иноятов атрофида шаклланган ғаразли муҳит бу билангина кифояланиб қолмади. Уни, юқорида айтилганидек, турли сиёсий жиноятларда айблаб, умуман йўқ қилиб юбормоқчи бўлдилар. Тергов фақат шу ёвуз мақсадда олиб борилди. Қийноқларга ортиқ чидай олмаган 23 яшар йигит мана бундай қора тўхмат билан тўла сўроқнома остига имзо чекишга мажбур бўлди:

“С а в о л. Тергов шундай маълумотларга эгаки, бу маълумотларга кўра, ёшлардан иборат аксилинқилобий миллатчилик ташкилоти ўз мақсадига эришиш учун террорчилик ҳаракатларини тайёрлаган. Сиз шуни тасдиқлайсизми?”

Ж а в о б. Ҳа, тасдиқлайман. Ортиқов мен билан суҳбатда шундай нуқтаи назарни билдирган.

С а в о л. Террорчилик ҳаракати кимга қарши тайёрланган? Уни ким ижро этиши лозим эди?

Ж а в о б. Террорчилик ҳаракати биринчи навбатда Сталинга қарши қаратилган, террорчилик ҳаракатини бажаришни Ортиқов мендан талаб қилган эди.

С а в о л. Шу масала бўйича муфассал кўргазма беринг.

Ж а в о б. Мен физкультура ва спорт ишларига ўтганимдан кейин Ортиқов 1937 йил январиди, ўзининг хизмат кабинетиди, мен билан қилган ошкора суҳбатларининг бириди шундай нуқтаи назарни билдирди: партияга Сталин раҳбар бўлиб турар экан, партия бундан кейин ҳам метиндек мустаҳкам бўлиб туради ва Москва Ўзбекистонга аввалгидек чексиз-чегарасиз таъсир ўтказишда давом этади. Ўзбекистонни СССРдан ажратиб олиш мақсадида амалга оширилган ҳар бир фаол қуроли ҳаракат муқаррар мағлубиятга учрайди. Агар биз қандайдир бир йўл билан Сталинни гумдон қилишга эришсак, Совет Иттифоқи ларзага тушиб, ички мураккабликлар пайдо бўлади ва Москва ўзи билан ўзи овора бўлиб қолади. Бу ҳол эса бизда, Ўзбекистонда, муайян тайёргарлик мавжуд бўлгани ҳолда қуроли кўзғолон ёрдами ва манфаатдор қўшилларнинг қўллаб-қувватлаши билан Совет Иттифоқидан ажралиб чиқиш имконини беради.

Мен унинг далилларига қўшилдим.

Шундан кейин Ортиқов менга бундай деди: бизнинг ташкилотимиз террорчилик ҳаракатини амалга ошириш учун вақт етилган, деб ҳисоблайди. Ички заҳиралар тайёр, шунингдек, раҳбарлар четдан ёрдам олиш ҳақида келишиб олганлар. Иш фақат бу вазифани бажариш учун қурбон бўлишга ҳам рози дадил ва жасур кишиларда қолган. Ва у шу заҳоти мендан бу вазифани бажаришга рози-мисан, деб сўради.

Мен Ортиқовнинг бу таклифига рози эканлигимни айтдим...

...С а в о л. Террорчилик ҳаракатига тайёргарлик кўриш учун нима қилдингиз?

Ж а в о б. 1937 йил 7 июнда мен 7 кишидан иборат ўзбек рекордчилари гуруҳи билан бирга самолётда Тошкентдан Москвага – физкультурачилар байрамига бордим. Учадиган куним Ортиқов мени ЎзЛКСМ Марказий Комитетидаги кабинетида чақириб, 37-йил январиди бўлиб ўтган суҳбатни эслатди ва қарорингни ўзгартирмадингми, деб сўради. Мен: йўқ, ўзгартирмадим, деб жавоб бердим. Шундан кейин Ортиқов менга айтдики, Москвадаги физкультурачилар парадида ВКП(б) Марказий Комитети Сиёсий бюросининг барча аъзолари ҳозир бўлишди. Бу парад ва у билан боғлиқ ҳукумат аъзоларининг рекордчиларни қабул қилиш маросимлари террорчилик ҳаракатини амалга ошириш учун энг қулай фурсатдир. Агар сен ўзингни террорчилик ҳаракатини амалга оширишга қодир, деб сезсанг, мен сенга тўппонча бераман ва ким билан учрашингни айтаман.

Мен яна ўзимнинг тайёр эканлигимни билдирдим.

Ортиқов менга браунинг русумли тўппонча билан ВЛКСМ Марказий Комитети котиби Султонов номига ёзилган ва сургўчланган хатни берди.

Ортиқов менга яроғ билан хатни берар экан, хатни зинҳор ва зинҳор очмаслигим ва Москвага боргач, шахсан Султоновнинг ўзига беришим лозимлигини тушунтирди. Султоновнинг бу хатдан аксилинқилобий ташкилотимиз террорчилик ҳаракатини бажариш учун мени тавсия қилганини билажанини айтди. Шундан кейин Ортиқов: Москвада бундай ишлар учун мукамалроқ яроғ бўлса керак, мен сенга ҳар эҳтимолга қарши яроғ бераяпман, деди.

9 июнь куни кечқурун соат 9 ёки 10 да Москвага самолётда учиб бордим. Ўша куннинг эртасига эрталаб Султонов билан кўришиш мақсадида ВЛКСМ Марка-

зий Комитетига йўл олдим. Султонов Марказий Комитетда бўлмаганлиги сабабли менинг Марказий Комитетга киришимга рухсат беришмади.

Эртасига, яъни 11 июнь кундуз соат 12 да яна ВАКСМ Марказий Комитетининг рухсатнома берувчи бюросига бориб, Султоновнинг олдига кириш учун рухсатнома олишга уриндим, ammo бу сафар ҳам унинг йўқлигини айтишди.

12 июнь куни парад бўлиб ўтди ва мен бу парадда иштирок этдим. Парад тугагандан кейин Москвада икки кун мобайнида бўлишимга қарамай, Султонов билан кўришишга ҳаракат қилмадим, чунки террорчилик ҳаракати учун қулай пайт бой берилган эди.

14 ёки 15 июнь куни ўзбек спортчилари гуруҳи таркибида Ленинградга бордим. У ерда икки кун бўлиб, 16 ёки 17 июнда Тошкентга поездда келдим.

25 ёки 26 июнда Тошкентга келганимнинг эртасига ЎзАКСМ Марказий Комитетига, Ортиқовнинг олдига бориб, тўппонча билан хатни қайтариб бердим ва Султонов билан учраша олмаганимнинг сабабларини айтдим. Ортиқов мендан яроғ билан хатни олар ва менинг сўзларимни эшитар экан, сўкиб: “Сен, аҳмоқ, кетавер”, деди...”

Ҳидоят Иноятовнинг троцкийчи миллатчи ёшлар ташкилотига аъзо бўлганликда ва бу ташкилотнинг топшириғи билан “халқлар доҳийси”га қарши террорчилик ҳаракатини тайёрлашда айбланиши бор-йўғи шу куракда турмайдиган тўхматга асосланган эди.

Терговчи бу ўта сохта, ҳатто ёш бола ҳам ишонмайдиган тўхматнома ёрдамида нафақат Ҳидоят Иноятов билан Исроил Ортиқовни, балки бу икки киши орқасида турган Физкультура ва спорт ишлари комитети ҳамда Ўзбекистон ёшлар ташкилотининг ўнлаб ходимларини ҳам нариги дунёга жўнатмоқчи бўлган.

Оила ташвишлари

Ҳидоят Иноятовнинг 1929 йили 6 синфни битирар-битирмас мустақил ҳаёт йўлига кириши унинг оиласида рўй берган кўнгилсизлик билан боғлиқ эди. Отаси, тўқликдан шўхлик, дегандек, шу йили хотини Ҳафиза аяни беш боласи билан ташлаб, бошқа бир аёлга уйланди. Ҳидоят ёш бўлса-да, онаси бошига келган кулфатдан изтиробга тушиб, бир бурда нон топишнинг пайига тушди. Тошкент трамвай депосига ишга кириб, трамвай ҳайдашни ўрганди, назоратчилик қилди... Хуллас, онасига суянч тоғи бўлди. Кўп ўтмай, оила турмуши изга тушибгина қолмай, Ҳидоят маҳалласининг олди йигитларидан бирига айланди, айниқса, спорт билан шуғулланиши орқасида катта обрў-эътибор қозонди. Ҳафиза ая ажойиб фарзандни ўстирганлиги билан ҳақли равишда фахрландиган бўлди.

Афсуски, лочин эндигона осмони фалакда шўх-шан парвоз этаётган пайтда

қанотига кимнингдир ўқи тегиб яралади. Лочин бир неча ой жароҳат билан ётди.

Она лочинининг яна парвоз этишини, парвоз этганда ҳам аввалгига қараганда янада баландларга кўтарилишини юракдан сезарди, ишонарди бунга. Аммо 7 февраль куни унинг куппа-кундуз куни тўсатдан ғойиб бўлиши онани довдира-тиб қўйди. Агар шу куни НКВД ходимлари Қозикўчадаги 98-уйда тинтув ўтказиб, ҳамма ёқни илма-тешик қилиб юбормаганларида у, балки, бу қадар азобланма-ган бўлармиди. Хуллас, она бечора фарзанди дардида идорама-идора елиб югурди. Бирорта жойдан унинг ном-нишони чиқмади. Орадан бир ярим ой ўт-гандан кейингина Ҳидоятнинг қамоққа олингани маълум бўлди. Кўп ўтмай, Ҳи-доят қайсидир йўллар билан хат чиқариб, НКВДнинг ички қамоқхонасида ётгани ва Совет давлати олдида заррача айби йўқлиги туфайли яқин орада дийдор кў-ришиб қолажаги ҳақида хабар берди. Она бу сўзларга ишонди, яқин кунларда ҳақиқатнинг, албатта, қарор топишига ишонди ва шу кунларнинг келишини сабрсизлик билан кутди. Аммо...

Аммо шу йилларда жорий этилган ваҳшиёна тартиб-қоидаларга кўра, аксилин-қилобчилик ва советларга қарши тарғиботда айбланган таниқли кишиларнинг хотинлари ҳам қамоққа олинди, уч ёшгача бўлган гўдаклардан ташқари барча фарзандлари бошқа республикалардаги болалар уйларига юборилиши, агар ои-лада икки фарзанд бўлса, уларнинг бири бир шаҳарга, иккинчиси бошқа шаҳар-га жўнатилиши лозим эди, токи улар келажакда нафақат ота-оналарининг ким бўлганлиги, балки ака-укалари ва опа-сингиллари борлигидан ҳам беҳабар бўл-синлар.

Ҳар қандай ёвузликка қарши чора-тадбир топилганидек, аччиқ тажриба ҳам кишиларни ихтирочи қилиб қўяр экан.

Ажойиб инсон ва оташнафас шоир Мақсуд Шайхзода Ҳидоят билан озми-кўп-ми таниш эди. У ўзбек ўғлонининг бошига тушган ва яқин кунларда оиласининг ҳам бошига тушиши мумкин бўлган фожиаларни ўзига яқин олиб, юраги эзилди. Шайхзоданинг саъй-ҳаракати билан Ҳидоятнинг хотини Ҳадича Рихсивой Иноя-тович Шоносиров деган киши билан сохта никоҳдан ўтди. Шу тадбир сабаб бў-либ Тошкентдаги болалар уйларидан бирига жойлашиши зарур бўлган Мамлакат (дарвоқе, Зумрад гўдаклик пайтида вафот этган ва 1937 йилда Мамлакат туғил-ган) онаси бағрида қолди. Ҳуррият Ҳидоятнинг укаси Неймат исмини ўзига фа-милия қилиб, яна исмини ўзгартириб, Кира Нигматова бўлиб олди. Бу сўнги тадбирни ўйлаб топган Ҳасаннинг ўзи эса “халқ душмани”нинг укаси бўлганлиги сабабли Тиббиёт институтининг 3-курсидан ҳайдаб юборилди.

Отасиз қолган қизалоқларга оталик қилмоқчи бўлган Неймат Иноятов 1939 йили армияга олинди, Финляндия билан урушда иштирок этди. 1940 йили ҳар-бий хизматдан лейтенант унвони билан бўшатишган Неймат ака 1941-1945 йил-лар уруши бошланиши билан кўнгилли равишда фронтга кетиб, Сталинград ос-тоналаридаги қақшатқич жангларда қаҳрамонларча ҳалок бўлди.

Ҳукм

Ҳидоят Иноятовнинг “жиноий иши” юзасидан олиб борилган тергов пайтида маҳбус, архив ҳужжатларига қараганда, фақат икки марта сўроққа чақирилган ва ҳар иккала сўроқ пайтида ўзига қўйилган айбларни бўйнига олган.

Юқориди келтирилган сўроқ қайдномасини ўқиган ҳар бир эсли-хушли киши унинг бошдан-оёқ кўпик гаплардан иборат эканлигини сезмай иложи йўқ. Терговчи ҳам, сўроқ қилинган маҳбус ҳам бу гапларнинг барчаси кулгили даражада асоссиз эканлигини ўша пайтдаёқ сезган бўлсалар ажаб эмас. Айниқса, зукко маҳбус бу гаплар тагида ҳатто заррача ҳам ҳақиқат йўқлиги сабабли тез орада озодликка чиқишига умид қилган бўлиши шубҳасиз. Аммо мустабид тузум ва унинг қатағон сиёсати учун ҳатто қора тўхмат ҳам далил ўрнида хизмат қилиши, чаласавод терговчилар ва судялар эса ҳар қандай қонунни четлаб ўтиб, истаган кишини отувга ҳукм қилишлари мумкин эди. Ва шундай бўлди ҳам.

Ҳидоят Иноятовнинг “жиноят иши” бўйича олиб борилган тергов тамом бўлгач, 1938 йил 5 октябрда қўйидаги Айблов хулосасига имзо чекилди:

“... Тергов шу нарсани аниқладики, у (Ҳидоят Иноятов – Н.К.) ижтимоий ёт муштумзўрлар муҳитига мансуб бўлиб, унинг ота-онаси ер-сув ислоҳоти даврида қулоқ қилинган, шу сабабдан улар Совет ҳокиямитига қарши яширин равишда ғаразли муносабатда бўлганлар. Иноятов душманлар қуршовида тарбия кўргани учун болалик пайтидан бошлаб ота-онасининг аксилинқилобий кайфияти таъсирида бўлган. Совет ҳокимиятига нисбатан ғаразли муносабатини сақлагани ҳолда 1927 йилда комсомол сафига суқулиб кирган.

1936 йилда ЎзАКСМ Куйбишев туман (шаҳар) комитети котиби ўринбосари, 1937 йилда эса ЎзССР ХКС ҳузуридаги Физкультура ва спорт комитети раиси ўринбосари бўлиб ишлаганида троцкийчилар ва миллатчилар: Тарасов, Пехович, Ортиқов, Жумаев ва бошқалар (уларнинг барчаси ҳибсга олинган) билан яқинлашиб олган ҳамда Иноятов 1936 йил февралда аксилинқилобий миллатчи ёшлар ташкилотининг раҳбари Ортиқов томонидан зикр этилган аксилинқилобий ташкилотга ёлланган. У ёлланган пайтидан бошлаб аксилинқилобий ташкилотнинг фаол қатнашчисига айланиб, комсомол ташкилоти, физкультура ишларини издан чиқариш ва бузишга қаратилган топшириқларни бажарган, халқлар дохийси устидан террорчилик ҳаракатини тайёрлаган.

1936 йилда ЎзАКСМ Куйбишев туман (шаҳар) комитети котиби ўринбосари бўлиб ишлаб турган вақтида бошланғич комсомол ташкилотлари ишларини издан чиқариш мақсадида бу ташкилотларнинг раҳбариятига комсомолга ёт кишиларни олиб кирган. У руҳонийнинг ўғли, ашаддий миллатчи Эшонхўжаев, троцкийчи Новиков, ахлоқсиз Валиев ва бошқаларни ишга қўйган.

1937 йилда ЎзССР ХКС ҳузуридаги Физкультура ва спорт комитети раиси ўринбосари бўлган вақтида физкультура ишининг асосий раҳбар соҳаларига аксилинқилобчи ижтимоий ёт кимсалар: савдогарнинг ўғли Мирзаев, троцкийчи Довидов, оқ гвардиячи Иванченко, капиталистнинг ўғли Берицкий ва бошқаларни жойлаб, улар орқали физкультура ишларини зараркундаларча вайрон қилиб ташлади.

1937 йил июнь ойининг охирида Москвага физкультурачилар парадига бо-ришдан аввал ёшлар миллатчилик ташкилоти раҳбари Ортиқовдан халқлар до-хийсига нисбатан террорчилик ҳаракатини қилиш ҳақида топшириқ олган ва шу мақсадда унга браунинг русумли тўппонча берилган...”

Айблов ҳулосасига кўра, маҳбус Ҳидоят Иноятовнинг “жиноий иши” 1934 йил 1 декабрь санали қонун асосида ССР Иттифоқи Олий Суди Ҳарбий коллегияси судига ҳавола этилади. 1938 йил 5 октябрда бўлиб ўтган суд мазкур Айблов ҳу-лосасини тўғри деб топиб, маҳбус Ҳидоят Иноятовни отиш ва шахсан унга те-гишли мол-мулкни мусодара этиш ҳақида ҳукм чиқаради.

Ҳукм ўша кунлариёқ ижро этилади.

Ҳидоят Иноятов билан бир вақтда унинг 16 нафар собиқ хизматдоши ҳам унинг фожиали тақдирига шерик бўлади.

Йиллар ўтиб, замонлар ўтиб...

Ҳафиза аянинг турли идораларга йўлаган мактубларидан бирига келган жа-вобда ўғлининг 10 йилга кесилгани ва унинг оила билан хат ёзиш ҳуқуқидан маҳ-рум этилганлиги айтилган эди. Шунинг учун ҳам онаизор азиз фарзандининг аж-даҳо орзидан қайтиб келишини 1957 йилга қадар кутди. Шу йилнинг 27 май куни таркибида жиноят асари бўлмагани учун Ҳидоят Иноятовнинг вафотидан кейин оқлангани маълум бўлди. Она шундан кейин кўп ўтмай, ҳаётдан кўз юмди.

Ҳаёти азоб-уқубат ичида ўтган хотини Ҳадича ҳам, қизи Мамлакат ҳам узоқ яшамадилар.

Бугун Ҳидоят Иноятовнинг чироғини фақат бир киши – қизи Ҳуррият Отажо-нова ёқиб турибди. Болалик ва ёшликдек ҳаётининг олтин фасллари ҳазонрезги-ликда кечган Ҳурриятхон турмушнинг оғир синовларидан шараф билан ўтди. У Тошкент Тўқимачилик институтини омон-эсон тугатганидан кейин ота-онасидан қон орқали ўтган битмас-туганмас гайрат ва шижоати, меҳнатга иштиёқи ва та-шаббускорлиги туфайли эл-юрт назарига тушди. Тошкентдаги “Учкун” фирма-сида, Маҳаллий саноат вазириликда хизмат қилиб, вазир ўринбосари даражаси-га кўтарилди. У маҳаллий саноат вазири ўринбосари лавзимиди ишлар экан, Фарғонанинг Риштон туманида, Чўст, Китоб ва Бухоро шаҳарларида керамика заводлари ва бадий буюмлар фабрикаларини барпо этиш, ишга тушириш ва кенгайтиришга раҳбарлик қилди. Бугун бутун дунёга машҳур ўзбек керамикаси маҳсулотларини ишлаб чиқаришнинг замонавий асосда йўлга қўйилишида унинг ҳам ҳиссаси бор.

Ҳурриятхоннинг педагог Мўътабар, шифокор Мунира, муҳандис Собиржон-дек ажойиб фарзандлари ўзбек халқининг равнақи ва бахт-саодати йўлида фао-лият кўрсатишмоқда.

Демак, Ҳидоят Иноятов бу неваралари ҳаёти билан яшашда давом этмоқда.

Тошкентдаги Ҳидоят Иноятов номи билан аталган 18-спорт мактабини тугат-ган юзлаб физкультура ва спорт ходимлари юрагида ҳам машҳур ўзбек спортчи йигитининг қон зарралари жўш уриб турибди.

Илоҳи, шаҳиди аълонинг охирати обод бўлсин.